

Józef Duda

"150 lat Hrubieszowskiego Towarzystwa Rolniczego. Materiały na sesję naukową", Warszawa 1966 : [recenzja]

Rocznik Lubelski 11, 169-172

1968

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

rozpropagowania problematyki Towarzystwa Rolniczego Hrubieszowskiego wśród polskiego społeczeństwa. Sesja hrubieszowska winna zapoczątkować, według siów jej przewodniczącego Kazimierza Boczara, „wprowadzenie wielkiego Polaka, wielkiego Europejczyka, do grona twórców nowego w ówczesnych warunkach prądu społecznego, spółdzielczości”¹⁴, w oparciu o rozbudowane i pogłębione badania naukowe.

Józef Duda

¹⁴ K. Boczar, s. 101.

150 lat Hrubieszowskiego Towarzystwa Rolniczego. Materiały na sesję naukową.
Warszawa 1966. Spółdzielczy Instytut Badawczy, ss. 138.

W ramach obchodów związanych z Kongresem Kultury Polskiej, Spółdzielczy Instytut Badawczy wystąpił z inicjatywą zorganizowania sesji naukowej poświęconej początkom spółdzielczości polskiej i roli Stanisława Staszica jako jej prekursora. Organizatorzy sesji nawiązali do dorobku konferencji naukowej w Hrubieszowie, zorganizowanej przez CRS „Samopomoc Chłopska” w czerwcu 1966. Sesja Spółdzielczego Instytutu Badawczego stanowiła rozwinięcie problematyki podjętej w Hrubieszowie. Omawiane wydawnictwo zawiera cztery referaty i jedno doniesienie naukowe, które stanowiły zagajenie i podstawę dyskusji.

W pierwszym referacie Stefan Ingłot przedstawił sytuację wsi polskiej na przełomie XVIII i XIX w.¹ Podkreślił, że w porównaniu z niskim poziomem rolnictwa polskiego w tym okresie, w rolnictwie szeregu krajów zachodnioeuropejskich, zaznaczył się wyraźny postęp. Wyrazem tego były powstałe w XVIII w. liczne towarzystwa rolnicze, które znalazły poparcie u absolutnych władców. W drugiej połowie XVIII w. zasady nowego rolnictwa i w Polsce zaczynają znajdować zwolenników, głównie wśród wielkich właścicieli ziemskich. Referent wskazał na szczególną rolę w tych przemianach Stanisława Staszica, który na przełomie XVIII i XIX w. był jednym z czołowych teoretyków zajmujących się rolą rolnictwa w całokształcie gospodarki. Mimo to Staszic nie zawsze jest zauważanym i nie zawsze docenianym. W swoich pracach, krytykując ówczesny stan rolnictwa polskiego, wskazywał na potrzebę reform. Nie ograniczył się jednak tylko do krytyki, ale w *Przestrobach dla Polski* nakreślił program poprawy sytuacji w rolnictwie. Na podstawie nauki o nakładach rzeczowych w rolnictwie, podał argumenty uzasadniające szkodliwość feudalnego ustroju agrarnego w Polsce, oraz wskazywał na potrzebę organizacji produkcji rolnej opartej na nowych, ulepszonych podstawach. Gospodarstwa w Polsce były za wielkie w stosunku do sił roboczych jakimi rozporządzały. Wobec zbyt małych nakładów, rolnictwo nie mogło dawać należytych wyników.

Janusz Górski w kolejnym referacie, przedstawił poglądy ekonomiczne Stanisława Staszica². Problem ten, wielokrotnie poruszany w literaturze historyczno-ekonomicznej³, referent starał się naświetlić możliwie wszechstronnie. Działalność

¹ S. Ingłot *Położenie wsi polskiej na przełomie XVIII i XIX wieku*, ss. 5—38.

² J. Górski *Poglądy ekonomiczne Stanisława Staszica*, ss. 39—60.

³ Obszernie pisze o tym J. Grzywicka *Ekonomiczne poglądy Staszica*. Warszawa 1957.

Staszica przypadła na okres powstania i kształtowania się ekonomii jako nauki. Polska myśl ekonomiczna tego okresu podejmowała elementy analizy teoretycznej wprowadzanej na Zachodzie w celu wyjaśnienia przebiegu procesów gospodarczych zachodzących w naszym kraju. Autor słusznie przypomniał, że wykorzystanie zachodnioeuropejskich kategorii ekonomicznych przybrało w polskiej myśli ekonomicznej charakter samodzielny. Dawał się wyraźnie dostrzec nurt proindustrializacyjny, upatrujący w rozwoju krajowego przemysłu drogę podniesienia narodowej gospodarki i przezwyciężenia narastającego zacofania. Początek tego nurtu dostrzegł Górski już w XVII w.⁴ Z małymi przerwami trwał on do połowy wieku XVIII. W wieku XVIII w polskiej myśli ekonomicznej wyróżnia się dwa dominujące kierunki, istniejący ciągle kierunek zwolenników industrializacji i drugi, fizjokratyczny, który niepodzielnie zapanował w epoce oświecenia. Wśród fizjokratów można wyróżnić dwie grupy. Jedna grupa rekrutująca się z postępowej szlachty uzasadniającej istnienie sprawnie kierowanej gospodarki folwarcznej opartej w poważnym stopniu na pracy pańszczyźnianej. Druga grupa za podstawę rolnictwa uważała gospodarstwo włościańskie, którego właściciel miałby zagwarantowane prawo do ziemi i jej produktów. Wydaje się, że Górski⁵ słusznie uważa stanowiska obu grup fizjokratów za postępowe w polskich warunkach, oczywiście w różnym stopniu. Przyznaje również, że druga grupa fizjokratów „abstrakcyjnie rzecz biorąc — reprezentuje wyższy typ postępu, jednocześnie ze względu na konkretny stan gospodarki o wiele trudniejszy do urzeczywistnienia”. Autor skłania się do ogólnie przyjętego poglądu, że Staszic znajdował się pod wpływem fizjokratyzmu, był jednak mniej jednostronny niż przedstawiciele tego kierunku. Staszic nie był ekonomistą-teoretykiem. W swoich pracach zmierzał do wskazania konkretnego programu „naprawy Rzeczypospolitej” dając samodzielnie zarysowaną próbę teorii wzrostu gospodarczego. Przerwanie stanu zacofania gospodarczego, w jakim znajdowała się Rzeczypospolita, było możliwe poprzez ingerencję z zewnątrz, umożliwiającą zainicjowanie procesu startu do wzrostu ekonomicznego. Istotne znaczenie dla pobudzenia tych procesów miały mieć przeobrażenia społeczne. Jak wiemy propozycje Staszica nie były radykalne: pańszczyzna wydziałowa, w perspektywie czynsz, o ile na jego upowszechnienie pozwoli rozwój gospodarki towarowo-pieniężnej, prawo wychodzenia ze wsi dzieci chłopskich, powiększenie uprawnień politycznych i społecznych mieszczaństwa. Rolę państwa sprowadzał do czynnika jednorazowo realizującego określone reformy społeczne, ale uważał, że po tym pierwszym impulsie konieczny jest dość długi okres pozytywnej ingerencji, w którym państwo za pomocą polityki protekcyjnej wprowadzi gospodarkę na tory długofalowego wzrostu gospodarczego. Można przyjąć, iż model zarysowany przez Staszica był realny, zgodny z historycznym doświadczeniem rozwoju niektórych krajów kapitalistycznych i mógł w wypadku wprowadzenia go w życie przynieść pozytywne rezultaty.

Autorka kolejnego referatu — Helena Brodowska, przedstawiła zarys dziejów Towarzystwa Rolniczego Hrubieszowskiego. Omawiając problematykę związaną z istnieniem Towarzystwa autorka wysunęła również postulaty badawcze⁶. Brodowska, autorka jedynej dotąd monografii poświęconej dziejom fundacji sta-

⁴ J. Górski *Poglądy merkantylistyczne w polskiej myśli ekonomicznej*. Wrocław 1958; E. Lipiński *Studia nad historią polskiej myśli ekonomicznej*. Warszawa 1956.

⁵ J. Górski *Poglądy ekonomiczne Stanisława Staszica*, s. 46.

⁶ H. Brodowska *Towarzystwo Rolnicze Hrubieszowskie, zarys działalności — problematyka — postulaty badawcze*, ss. 61—88.

szicowskiej w XIX w.⁷, podkreśliła, że ta wyjątkowa na owe czasy instytucja, mimo trudnych warunków politycznych, przetrwała z niewielkimi zmianami w strukturze organizacyjnej i przepisach prawnych blisko 130 lat. Cechą najbardziej nową i wyróżniającą hrubieszowską fundację od stosunków wytworzonych na wsi Królestwa, była forma własności wspólnej danej Towarzystwu, nie spotykana w żadnych wcześniejszych ani współczesnych Staszicowi reformach i koncepcjach. Nawiązując do pracy J. Mazurkiewicza⁸, Brodowska przedstawiła prawny charakter własności Towarzystwa, jaki ukształtował się w Królestwie po reformie uwłaszczeniowej. Na szczególną uwagę zasługuje to, iż organizacja gmin wiejskich, zwłaszcza ich samorządu, długo jeszcze po reformie 1864 r. i usunięciu dziedziców ze stanowisk wójtowskich nie dorównywała gminie hrubieszowskiej. W dalszej części referatu autorka przypominała, że w okresie międzywojennym gorącym rzecznikiem odbudowy Towarzystwa, zrujnowanego rabunkową gospodarką prezesów mianowanych przez władze carskie i zniszczeniami pierwszej wojny światowej, był profesor Franciszek Bujak. Zamierzał zestroić jego organizację i ustawę z rozwijającym się ruchem spółdzielczości rolniczej, widział bowiem w koncepcji TRH wiele cech wspólnych ze spółdzielczością. Starania profesora Bujaka, którym w głównej mierze należy zawdzięczać uchronienie akt Towarzystwa przed zniszczeniem, nie dały zamierzonych efektów wobec obojętności władz państwowych. Towarzystwo Rolnicze Hrubieszowskie zakończyło ostatecznie swoją działalność w 1944 r. po 128 latach istnienia. Na mocy dekretu PKWN z 6 września oraz 12 grudnia 1944 r. lasy i inne wspólne dobra Towarzystwa przeszły na własność państwa, ziemie przekazano na rzecz państwowej szkoły rolniczej.

Próbę ideowego określenia pokrewieństwa Staszica z ruchem spółdzielczym podjął Bolesław Strużek w referacie *Stanisław Staszic a pierwociny spółdzielczości na ziemiach polskich*⁹. Autor nie ograniczył się tylko do rozważań historycznych, sięgnął również do współczesnej problematyki ruchu spółdzielczego. Możliwość taką stworzyło postawienie kwestii roli prostych form kooperacji w rozwoju krajów ekonomicznie zacofanych. Z rozważań tych wynika, iż niesłuszne jest przenoszenie późniejszych kategorii ekonomicznych, takich jak własność spółdzielcza na instytucje występujące w Towarzystwie i wyciąganie z tego zbyt pochopnych wniosków. Podobnie zbyt ryzykownym sądem jest dopatrywanie się w instytucjach gospodarczych i socjalno-oświatowych gminy hrubieszowskiej różnego rodzaju załączków spółdzielczości. Autor wysuwa hipotezę, że okres feudalizmu w równym co najmniej stopniu, obfitował w przejawy zastosowania prostych form kooperacji co i okres kapitalizmu. Różnice między tymi dwoma okresami, jeżeli chodzi o kwestię kooperacji w rolnictwie, sprowadzają się głównie do różnicy w typie reprodukowanych stosunków społecznych, różnicy w stopniu złożoności przejawów kooperacji i w zakresie występowania przejawów kooperacji i jej przedmiotu. W okresie feudalizmu proste formy kooperacji w większym stopniu związane były ze sferą produkcji i gospodarstwem domowym rodziny chłopskiej, natomiast w okresie kapitalizmu, ze sferą stosunków rynkowych. Ze szczegółowych rozważań autora wynika konkluzja, że TRH stanowiło model zrekonstruowanej i dostosowanej do ówczesnych warunków gminy wiejskiej. Instytucje kooperacji właściwe dla wsi

⁷ H. Brodowska *Hrubieszowskie Towarzystwo Rolnicze*. Warszawa 1956. Rec.: R. Orłowski, „Rocznik Lubelski” T. I: 1958, s. 256—259.

⁸ J. Mazurkiewicz *Zarys dziejów Hrubieszowskiego Towarzystwa Rolniczego* [W:] *Stanisław Staszic — prekursor spółdzielczości chłopskiej w Europie*. Warszawa 1966, s. 54; tenże *O charakterze własności w Towarzystwie Rolniczym Hrubieszowskim*. „Czasopismo Prawno-Historyczne” T. IX: 1957.

⁹ B. Strużek *Stanisław Staszic a pierwociny spółdzielczości na ziemiach polskich*, ss. 89—118.

feudalnej, przeniesione na grunt TRH, uległy niejako procesowi konserwacji. Jednocześnie ich społeczna użyteczność i przydatność w obrębie Towarzystwa, jako organizacji chłopskiej gminy, wzrosła. W odpowiedzi na argument, że połączenie kooperacji z „wolną” gospodarką chłopską stwarza produkt określany mianem spółdzielni rolniczej, Strużek przeciwstawił bardzo przekonujące kontrargumenty, że gospodarka chłopska tkwiąca w pańszczyźnianej lub czynszowej gospodarce szlacheckiej nie reprezentowała systemu wolnej gospodarki chłopskiej, nie była bardziej podatna na ogarnięcie jej przez stosunki rynkowe. Świadczy o tym również i to, że przeważającą grupę klientów kasy pożyczkowej TRH stanowili kupcy i rzemieślnicy hrubieszowscy a nie chłopci. Podsumowując rozważania autora można stwierdzić, że Towarzystwo Rolnicze Hrubieszowskie było silnie powiązane z instytucjami, które wytworzyły się na gruncie stosunków feudalnych. Pokrewieństwa Staszica z ruchem spółdzielczym należy się doszukiwać nie w płaszczyźnie organizacyjnej a przede wszystkim ideologicznej.

W ostatnim referacie Zbigniew Świtalski dokonał analizy wpływu TRH na rozwój spółdzielczości na terenie powiatu hrubieszowskiego¹⁰. W wyniku szczegółowych badań dowiódł, że idee staszicowskie miały dodatni wpływ na rozwój spółdzielczości na terenie powiatu. Wskaźniki uspołdzielczenia powiatu hrubieszowskiego znacznie przekroczyły średnią krajową i zbliżyły się do najwyższych wskaźników europejskich.

W dotychczasowej literaturze o działalności TRH komentowano głównie przepisy ustawy i podkreślano oryginalność koncepcji społeczno-ustrojowych Stanisława Staszica, wskazywano na różnorodne przesłanki jej genezy, dostrzegane w filozoficzno-społecznej i ekonomicznej myśli Staszica. Z analizy ustawy TRH, stosunków w Królestwie Polskim, właściwych dla okresu przejściowego od feudalizmu do kapitalizmu, wyprowadzono wnioski i ocenę instytucji. Jednak często oceny właściwe dla okresu pierwszych lat funkcjonowania instytucji przenoszono na lata późniejsze. Wynikało to głównie ze słabej znajomości dziejów Towarzystwa w okresie po reformie uwłaszczeniowej, oraz w Polsce międzywojennej. Te okresy najmniej dotąd zbadane, wymagają pogłębionych studiów archiwalnych. Dopiero wtedy będzie można dokonać właściwej oceny instytucji TRH, jego ewolucji i przystosowania się do nowych stosunków społeczno-ustrojowych i politycznych.

Wracając do omawianej publikacji i oceniając materiały w niej zawarte można z całą pewnością stwierdzić, iż rzucają one wiele nowego światła na miejsce fundacji staszicowskiej w polskim ruchu spółdzielczym. Zgromadzenie prac, zarówno historyków jak i ekonomistów, przyczyniło się do wszechstronniejszego opracowania problematyki TRH. Należy tylko żałować, że tak ciekawa publikacja ukazała się w bardzo niskim nakładzie i jest praktycznie niedostępna dla szerszego kręgu czytelników.

Józef Duda

¹⁰ Z. Świtalski *Towarzystwo Rolnicze Hrubieszowskie a rozwój spółdzielczości na terenie powiatu Hrubieszów do 1939 r.*, ss. 119—138.

Diesterweg und wir. Diesterweg—Symposium, Anlässlich des 100 Todestage von dr Friedrich Adolph Wilhelm Diesterweg von 4—7 VII 1966 Volk u. Wissen.
Berlin 1967, ss. 336.

Pod takim znamienym tytułem ukazał się w końcu ubiegłego roku w NRD tom studiów poświęcony wybitnemu pedagogowi niemieckiemu I poł. XIX w. Publi-